

Wykład 26 Badania polityki społecznej

Spis treści

Wstęp.....	1
Polityka społeczna jako nauka a socjotechnika	1
Przedmiot badań polityki społecznej.....	3
Rodzaje pytań, przykłady badań i docelowa metoda polityki społecznej	4
Badania porównawcze polityki społecznej.....	6
Rodzaje badań porównawczych.....	7
Program badawczy transferu i dyfuzji polityki społecznej,.....	8
Założenia, strategie i perspektywy badawcze w naukach społecznych	9
Założenia filozoficzne	10
Strategie, metody i perspektywy badawcze	11
Dodatki dydaktyczne.....	13

Wstęp

Ostatni już wątek, który rozwinę w ramach trzech kolejnych wykładów dotyczy koncepcji i metod systematycznych dociekań nad polityką społeczną. W jednym z ujęć amerykańskich podzielono te dociekania (*disciplined inquiry*) na trzy podstawowe rodzaje, które odróżniam stosując kryterium celu dociekania:

1. **badanie** (naukowe, *research*), czyli systematyczne dociekania mające na celu opisywanie i odkrywanie faktów empirycznych, testowanie hipotez stwierdzających tego rodzaju fakty lub powiązania między nimi;
2. **ewaluacja**, czyli systematyczne dociekania, które mają na celu ocenę wartości wewnętrznej, wartości użytkowej lub wartości w sensie ważności (wartości względnej) (jest to koncepcja ewaluacji zaproponowana przez M. Scrivena);
3. **analiza** (polityki, *policy analysis*), czyli systematyczne dociekania mające na celu sformułowanie rekomendacji i zaleceń użytecznych dla praktyki i praktyków.

Ewaluacja wykracza ponad badania, ponieważ uwzględnia również wartościowanie (ocenie) tego, co jest przedmiotem dociekań, co nie należy do standardowych procedur badawczych. Analiza polityki wykracza poza badanie i ewaluację, gdyż uwzględnia również praktyczny wymiar tego, co badane i ewaluowane, tzn. nie tylko badamy pewien obszar rzeczywistości i oceniamy go, ale również formułujemy zalecenia, jak go zmienić. Ewaluacji i analizie polityki społecznej poświęcę dwa kolejne wykłady.

Poniżej przedstawię w ogromnym skrócie problematykę badań polityki społecznej, czyli obszar nazwany przez J. Supińską „nauką o polityce społecznej”. Wyróżniła ona również „naukę dla polityki społecznej”, ale w kontekście przytoczonego podziału systematycznych dociekań ten rodzaj nauki należy raczej do ewaluacji i/lub analizy polityki. W refleksji nad badaniami (naukowymi) istotną rolę odgrywa metodologia, czyli teoria badań i metody ich prowadzenia. Każdy student musi przeprowadzić samodzielne badania dla potrzeb swojej pracy dyplomowej i dlatego w programie studiów macie Państwo przedmiot pt. „Metody i techniki badań społecznych”, a także uzupełniające go warsztaty badawcze.

Polityka społeczna jako nauka a socjotechnika

Konstanty Krzeczkowski jako jeden z pierwszych w Polsce postawił problem naukowości polityki społecznej, która w okresie przed II Wojną Światową traktowana była jak „umiejętność”, a w każdym razie nie na równi z takimi naukami jak ekonomia polityczna czy historia. Wykorzystał on do tego klasyfikację nauk społecznych zaproponowaną przez Carla Mengera (1841-1921), który zajmuje dość wyjątkowe miejsce w historii ekonomii m.in. ze względu na udział w *Methodenstreit*, tzn. w sporze o metodę ekonomii w latach 1880-90, jego adwersarzem był Gustav Schmoller, autor jednej z definicji polityki społecznej, a także ważna figura w *Verein für Socialpolitik*. Menger podzielił nauki na:

- **teoretyczne** - „dochodzenie do praw i ogólnej treści badanych przedmiotów”;
- **historyczne** - „badają nieodwracalny proces historyczny, mają do czynienia z indywidualnymi cechami i wyborem faktów – wartościowaniem”;

- **praktyczne** - „badają zjawiska, dokonywane się pod wpływem świadomej działalności i dążeń ludzkich... Opierając się na zdobyczach pierwszej i drugiej kategorii nauk, nauki praktyczne oceniają zamierzenia i plany ze względu na stawiane cele i ideały”.

K. Krzeczkowski uznał, że polityka społeczna należy do tej ostatniej kategorii nauk i zaproponował taką jej definicję:

- „... bada ona zmiany, zachodzące w strukturze społecznej pod wpływem celowej działalności grup społecznych oraz ciał publicznych i szuka sposobów najbardziej celowego przeprowadzenia tych zmian” („Problematyka polityki społecznej”, 1930).

W definicji tej wskazano kilka ważnych elementów, którym powinniśmy się uważnie przyjrzeć. Ważne też jest to co zostało pominięte.

- Ustalenie ogólnego przedmiotu badań nauki o polityce społecznej: zmiany struktury społecznej zachodzące pod wpływem działań społecznych (publicznych).
- Propozycja ogólnego przedmiotu poszukiwań tej nauki: „najbardziej celowe” metody zmiany społecznej.
- Nie określono, jakimi metodami posługiwać się ma ta nauka.

Zagadnienia struktury społecznej i jej zmian oraz grup społecznych i ich działań są jednymi z najbardziej podstawowych przedmiotów badań socjologii, dlatego stanowisko Krzeczkowskiego sytuuje naukę o polityce społecznej jako subdyscyplinę socjologii (jedną z socjologii szczegółowych, tj. zajmujących się jakimś wyraźnie wyodrębnionym fragmentem rzeczywistości społecznej). Czy jednak socjologów interesowałoby również szukanie „najbardziej celowych” sposobów zmieniania struktury społecznej? Z pewnością tych, którzy interesowali się **technologią społeczną, inżynierią społeczną** (o tej pisał też K. Popper w książce „Społeczeństwo otwarte i jego wrogowie”) czy **socjotechniką**. Z tą ostatnią nazwą kojarzy się głównie dzieła polskiego socjologa **Adama Podgóreckiego**, który w 1966 napisał:

- „Socjotechnika jest nauką praktyczną. Stosunek zachodzący między nauką teoretyczną, jaką jest socjologia, a nauką praktyczną, jaką jest socjotechnika... [-] socjologia zajmuje się formułowaniem i weryfikowaniem twierdzeń dotyczących związków między różnymi elementami życia społecznego, socjotechnika zaś tym, jak w oparciu o te twierdzenia uzyskać zamierzone zmiany... **socjologia dąży do poznania rzeczywistości społecznej, a socjotechnika - do racjonalnej zmiany tej rzeczywistości**”.

Na tej samej zasadzie można by odróżnić ekonomię teoretyczną od ekonomii praktycznej (czyli polityki gospodarczej jako nauki). Pierwsza „zajmuje się formułowaniem i weryfikowaniem twierdzeń dotyczących związków między różnymi elementami życia” gospodarczego, a druga – „jak w oparciu o te twierdzenia uzyskać zamierzone zmiany” rzeczywistości gospodarczej. Ekonomisci chętniej dzielą ekonomię na część **pozytywną** (bada to, co jest za pomocą metod naukowych, np. ekonometrii) i **normatywną** (co powinno być, związek z wartościami, zorientowana na politykę i zastosowania). Jeżeli uznać, że gospodarka to jeden z aspektów życia społecznego czy rzeczywistości społecznej, ekonomia byłaby częścią socjologii, a polityka gospodarcza, częścią socjotechniki. Tradycyjnie jednak wyraźnie odróżnia się gospodarkę od społeczeństwa i w związku z tym ekonomię od socjologii. Podział na socjologię i socjotechnikę przypomina podział Mengera na nauki teoretyczne (socjologia) i praktyczne (socjotechnika, socjologia stosowana, socjologia kliniczna).

Krzeczkowski pisał o celowej działalności społecznej i o najbardziej celowych sposobach przeprowadzania zmian, a Podgórecki o zamierzonych i racjonalnych zmianach. Występują tu dwa bardzo istotne wątki:

1. cele i zamierzenia zmian społecznych (można zapytać, o jakie i czyje cele i zamierzenia tu chodzi?);
2. celowość i racjonalność tych zmian (zasadnicze jest pytanie o to, jak najbardziej celowo i racjonalnie osiągać cele i realizować zamierzenia społeczne?).

Wystarczy przyjąć, że jest wiele celów, a każdy z nich można zrealizować różnymi sposobami i pojawi się zasadniczy problem wyboru zarówno celów, jak i sposobów ich osiągnięcia (żeby świadomie wybierać trzeba porównywać i oceniać możliwości wyboru). Można też przyjąć, że zbiór celów społecznych jest względnie stały (np. bezpieczeństwo, sprawiedliwość, efektywność i wolność, jak to przyjęła D. Stone), a problem polega głównie na tym, jak ograniczone zasoby podzielić, by osiągać wszystkie cele społeczne na możliwie wysokim poziomie i zachować możliwość osiągnięcia tych celów w przyszłości (ten cel nazywa się właśnie efektywnością). W ten sposób można określić przedmiot ekonomii (patrz wykład o związkach między polityką gospodarczą a polityką społeczną) i uznać, że jest to zasadnicza kwestia gospodarcza.

Wspomniałem już dwie pary nauk teoretycznych i praktycznych: socjologię i socjotechnikę oraz ekonomię i politykę gospodarczą. Jak ma się do nich polityka społeczna jako nauka? Po pierwsze, można sformułować opinię analogiczną do koncepcji Podgóreckiego,

- **polityka społeczna jako nauka teoretyczna „zajmuje się formułowaniem i weryfikowaniem twierdzeń dotyczących związków” między celową działalnością grup społecznych oraz ciał publicznych a zmianami struktury społecznej (aspekt pozytywny), a jako nauka praktyczna docieka „jak w oparciu o te twierdzenia uzyskać zamierzone zmiany” społeczne (aspekt normatywny).**

Na poziomie przedmiotu badań zainteresowania polityki społecznej są węższe, ale i nieco bardziej konkretne w porównaniu z dziedzinami rzeczywistości obejmowanymi przez socjologię i ekonomię. Jeżeli celem polityki społecznej jako nauki jest znalezienie racjonalnych sposobów zmieniania społeczeństwa, to analizie trzeba poddać głównie dotychczasowe próby dokonywania takich zmian (choć istnieje też droga przez logikę, czyli propozycja logicznego sposobu dokonywania takich zmian, abstrahując od tego jak się ich w rzeczywistości dokonuje, np. tok postępowania celowościowego A. Podgóreckiego). **Żeby jednak taka analiza przyniosła oczekiwane rezultaty należy wziąć pod uwagę wiedzę zgromadzoną przez nauki społeczne.** Robert E. Goodin (australijski uczony doby współczesnej) pisał, że:

- „każda odpowiedzialna polityka społeczna musi opierać się na teoretycznym rozumieniu systemu, w którym chce dokonywać interwencji” (w „Political Theory and Public Policy”, czyli „Teoria polityczna i polityka publiczna”, 1984, Goodin w oryginale użył tylko słowa *policy*, tłumacz tj. C.W. Włodarczyk, dodał „społeczna”).

„Rozumienie systemu” to prawdopodobnie coś więcej niż rozumienie związków między celowymi działaniami społecznymi a zmianami struktury społecznej, które w ramach tego systemu się dokonują. Koncepcja polityki społecznej jako nauki praktycznej w ujęciu Krzeczковского nie różni się zasadniczo od koncepcji socjotechniki Podgóreckiego, **w obu przypadkach chodzi o racjonalną zmianę społeczną, czyli o reformę społeczną opartą na wiedzy teoretycznej o ogólnych prawidłowościach rządzących społeczeństwem.** Gdyby jednak do przedmiotu zainteresowań polityki społecznej włączyć dobro człowieka wtedy mielibyśmy nieco bardziej złożoną sytuację.

- Część teoretyczna (pozytywna) tej nauki dotyczyłaby „formułowania i weryfikowania twierdzeń dotyczących związków” między trzema obszarami:
 - celową działalnością grup społecznych oraz ciał publicznych,
 - zmianami społecznymi,
 - dobrem człowieka.
- Część praktyczna (normatywna) natomiast – „jak w oparciu o te twierdzenia uzyskać zamierzone zmiany” społeczne, które będą realizowały dobro człowieka.

Rozstrzygnięcie tego rodzaju może być jednak kwestionowane na podstawie argumentu, że dobra człowieka nie da się określić za pomocą metod naukowych.

Na tym zakończę ten krótki szkic historyczny na temat naukowości polityki społecznej z porównaniem jej z socjotechniką i wykorzystaniem podziału na nauki teoretyczne i nauki praktyczne.

Przedmiot badań polityki społecznej

K. Krzeczowski ogólnie określił przedmiot badań polityki społecznej jako nauki praktycznej, był nim wpływ celowego działania na strukturę społeczną oraz poszukiwanie najbardziej celowych sposobów tego wpływu. B. Szatur-Jaworska również pisała o tym zagadnieniu w kontekście „przedmiotu diagnozy w nauce o polityce społecznej” i stwierdziła, że najczęściej obserwacji poddaje się:

- **Potrzeby ludzkie** - z założeniami, że źródłem potrzeb jest nie tylko jednostka, ale również społeczeństwo, istnieje hierarchia potrzeb, zmienność potrzeb w cyklu życia, chodzi zarówno o pomiar i normatywy zaspokojenia potrzeb, istnieje możliwość empirycznego badania potrzeb.
- **Środki zaspokojenia tych potrzeb**, np. w podziale na finansowe, rzeczowe i w formie usług.
- **Wybrane typy stosunków społecznych**, np. właściciel przedsiębiorstwa – kierownictwo – pracownik; mieszkaniec – społeczność lokalna; obywatel – państwo; obywatel – społeczeństwo obywatelskie; konsument – rynek; bogaci – biedni; mający dostęp do instytucji społecznych – społecznie wykluczeni. Dodać do tego można m.in. stosunki sprawni – niepełnosprawni; kobiety – mężczyźni; heteroseksualni

– homoseksualni; kraje bogate – kraje biedne; zdrowi – chorzy itd. Część z tych stosunków charakteryzowana jest jako podziały lub nierówności społeczne.

- **Polityka społeczna**, a w tym cele polityki społecznej deklarowane, realizowane i oczekiwane przez społeczeństwo; realizacja polityki społecznej – procesy decyzyjne, zastosowane instrumenty, działania podmiotów polityki społecznej; skutki działania, np. wpływ przyjętych regulacji prawnych na zachowania ludzi i instytucji polityki społecznej, wpływ środków publicznych na poziom życia, skuteczność polityki społecznej w świetle celów.
- **Otoczenie polityki społecznej**, czyli m.in. sytuacja ludnościowa, gospodarka i procesy gospodarcze, sytuacja polityczna, przemiany struktury społecznej nie będące efektem polityki społecznej, kultura społeczeństwa.

Można określić to wyliczenie jako wskazanie szerokiego zakresu badań nad polityką społeczną, ponieważ poza samą polityką społeczną interesują nas też potrzeby i ich zaspokajacze, stosunki społeczne oraz ogólna sytuacja społeczno-polityczno-gospodarcza.

Dla porównania przedstawię też opinię R. Titmussa, który twierdził, że „Podstawowymi obszarami wspólnych zainteresowań [administracji społecznej] są **instytucje społeczne, które wspierają społeczną integrację i przeciwdziałają alienacji**” (było to nawiązanie do stanowiska K. Bouldinga na temat celów polityki społecznej). Głównymi polami badań i nauczania były zaś:

1. „Formowanie polityki (w sensie *policy*) oraz jej zamierzone i niezamierzone konsekwencje.
2. Struktura, funkcje, organizacja, planowanie i procesy w instytucjach administracyjnych.
3. Potrzeby społeczne i problemy dostępu do usług, transakcji i transferów, korzystania z nich i ich wpływu na zaspokojenie potrzeb.
4. Natura, cechy i rozkład kosztów społecznych i innego rodzaju niekorzyści społecznych (*diswelfares*).
5. Dystrybucyjne i alokacyjne wzory dysponowania zasobami w czasie oraz wpływu usług społecznych na te wzory.
6. Rola i funkcje wybieralnych reprezentantów, profesjonalistów, administratorów i grup interesu na zarządzanie i wyniki działalności instytucji polityki społecznej.
7. Prawa socjalne obywatela jako współfinansującego (*contributor*), uczestnika i użytkownika usług społecznych.
8. Rola rządu (centralnego i lokalnego) w wartościowaniu oraz przyznawaniu prawa do własności społecznej poprzez ustawodawstwo społeczne i administracyjne oraz inne kanały regulacyjne”.

W stosunku do tej listy (z 1968) twierdzono, że jest ona niepełna i pomija ważne zagadnienia, a mianowicie (M. Lvalette, A. Pratt red. „Social Policy. A Conceptual and Theoretical Introduction”, „Polityka społeczna – konceptualne i teoretyczne wprowadzenie”, 2001):

9. Rola rynku w polityce społecznej.
10. Polityka społeczna jako instytucja kontroli społecznej.
11. Związek polityki społecznej z systemami wartości i perspektywami teoretycznymi (np. liberalizm, socjaldemokratyzm itp.).

Lista anglików jest bardziej szczegółowa i jednocześnie bardziej skoncentrowana na różnych aspektach polityki społecznej w porównaniu z listą polskiej autorki.

Rodzaje pytań, przykłady badań i docelowa metoda polityki społecznej

B. Szatur-Jaworska w książce „Diagnozowanie w polityce społecznej” wyróżniła kilka typów badań w nauce o polityce społecznej według kryterium wiodących pytań badawczych:

- **diagnostyczne** (Jak jest? Z jakiego typu problemami społecznymi i ich uwarunkowaniami mamy do czynienia? Dlaczego one występują?);
- **ewaluacyjne** (Jak oceniamy realizowaną politykę społeczną i jej wybrane elementy?);
- **historyczne** (Jakie problemy społeczne występowały w przeszłości? Jak je rozwiązywano? Czy wynikają stąd jakieś wnioski dla współczesności?);
- **prognostyczne** (W jakim kierunku będą się rozwijały poszczególne dziedziny życia społecznego? Jakie działania polityki społecznej będą potrzebne w przyszłości?);
- **porównawcze** (Czym różnią się, a pod jakim względem są podobne poszczególne systemy (podsystemy) polityki społecznej? Jak można wyjaśnić te różnice i podobieństwa?).

Ewaluacja została zaliczona tutaj do badań. Jest tak dlatego, że autorka tej klasyfikacji koncentrowała uwagę nie tyle na badaniach społecznych jako takich, ale na **diagnozie społecznej**, którą zdefiniowała następująco:

- „... **badania podejmowane z przesłanek społecznych (sytuacja problemowa w życiu społecznym) i mające znaczenie praktyczne (zastosowanie wiedzy naukowej dla skutecznego przekształcania rzeczywistości)**. Jest ona rozpoznaniem – poprzez obserwację, opis i sklasyfikowanie oraz **ocenę** – zjawisk wywołujących społeczne zaniepokojenie, mogących być przejawami lub źródłami problemów i kwestii społecznych”.

Jak pamiętamy, wg J. Supińskiej „społeczne zaniepokojenie” to pierwsze z siedmiu kryteriów kwestii społecznej. Ponadto, z tak rozumianej diagnozy społecznej mają wynikać „wnioski i zalecenia praktyczne”. Biorąc pod uwagę podział na trzy rodzaje systematycznych dociekań wprowadzony na początku, diagnoza społeczna w takim ujęciu zawierałaby elementy każdego z nich.

Kolejny ważny cytat z tego samego źródła:

- „W związku z praktycznym charakterem nauki o polityce społecznej cechą specyficzną prowadzonych w niej badań jest **odwoływanie się do jakiegoś stanu pożądanego (normatywu)**... nie przestaje na zmierzeniu poziomu ich [potrzeb ludzkich] zaspokojenia, ale zawsze musi ocenić, czy stwierdzony poziom jest zadawalający, a więc zgodny z wartościami, normami czy wzorcami... nie ogranicza się zatem do pytania „Jak jest i dlaczego?”, ale musi odpowiadać też na pytanie „Czy jest tak, jak być powinno?””

Można zastanawiać się, czy to, że jakieś zjawiska budzą społeczne zaniepokojenie nie oznacza, że coś nie jest tak, jak być powinno. Wtedy pytamy, co nie jest tak, jak być powinno, dlaczego nie jest tak, jak być powinno i jakie wnioski i zalecenia praktyczne wynikają z odpowiedzi na te pytania. W niektórych ujęciach wywołująca niepokój różnica między tym, co jest i tym, co być powinno, to przesłanka do orzekania o istnieniu potrzeby (patrz też następny wykład).

Diagnozowanie społeczne czy badania polityki społecznej prowadzone są metodami stosowanymi w naukach społecznych. B. Szatur-Jaworska wyróżniła tu szczególnie socjologię, statystykę społeczną i demografię, podkreśliła również znaczenie **wskaźników społecznych** jako narzędzia pomiaru w badaniach polityki społecznej („dane ilościowe uzyskane z badań socjologicznych oraz mierniki statystyczne zjawisk i procesów ekonomicznych, demograficznych i społecznych obliczane na podstawie danych ilościowych pochodzących ze spisów, sprawozdań, rejestrów itp.”).

Większa część książki B. Szatur-Jaworskiej została poświęcona **wybranim metodom i technikom diagnozowania** w polityce społecznej, gdzie omówiono:

1. **Badania budżetów gospodarstw domowych** (rejestrwanie przychodów i rozchodów, a inaczej strumieni pieniędzy dopływających i wypływających z gospodarstwa domowego, systematycznie prowadzone przez GUS);
2. **Badania budżetów czasu** (badanie sposobu wykorzystania czasu przez ludzi, niezbyt systematycznie prowadzone przez GUS);
3. **Badania aktywności ekonomicznej ludności** (na ich podstawie określa się m.in. wskaźniki zatrudnienia, bezrobocia i bierności zawodowej, systematycznie prowadzone przez GUS);
4. **Badania opinii społecznej i akademickie badania sondażowe** (przykładem były tu badania prowadzone przez CBOS i badania Diagnoza Społeczna, które mają charakter panelowy, tj. prowadzi się je wciąż na tej samej grupie gospodarstw domowych);
5. **Metodę pamiętnikarską** (ogłaszanie konkursów na najlepsze pamiętniki z nagrodami daje zwykle kilkadziesiąt lub więcej pamiętników, które później można analizować za pomocą metod naukowych, np. konkursy na pamiętniki bezrobotnych, pracowników socjalnych itd.);
6. **Wywiad środowiskowy** (ta metoda ma duże znaczenie pracy socjalnej i w metodzie indywidualnego przypadku, a także oficjalny wymóg przy przyznawaniu niektórych świadczeń z pomocy społecznej);
7. **Lustracje społeczne** (badania podporządkowane celom praktyki, część diagnostyczna – przyczyny problemów, część realizacyjna – jak wprowadzić zaplanowane zmiany; historyczna metoda zaproponowana przez Stanisława Rychlińskiego w pierwszej połowie lat 1940.).

Cechą charakterystyczną badań 1-4 jest ich reprezentatywny charakter, tzn. przeprowadza się je na tak dobranej próbie ludności, że można z ich poprawnie wyników wnioskować, co do cech całej populacji, np. w oparciu o wyniki badań budżetów gospodarstw domowych orzeka się o poziomie ubóstwa w Polsce. Cechą wspólną badań 1-3 jest to, że prowadzi je państwowy urząd statystyczny. Chyba najbardziej medialne są badania opinii

publicznej, szczególnie w okresie przedwyborczym. Wywiady środowiskowe są z kolei urzędowym wymogiem przy przyznawaniu świadczeń z pomocy społecznej, ich wzór został określony w jednym z rozporządzeń do ustawy o pomocy społecznej.

Do tego dodano jeszcze trzy „**algorytmy przetwarzania danych**”, a głównie chodzi o metody uzyskiwania „miar syntetycznych”, czyli agregowanie różnych mierników cząstkowych:

1. Metoda genewska (pomiar zaspokojenia potrzeb, syntetyczny wskaźnik poziomu życia);
2. Indeks rozwoju społecznego (HDI, stosowany przez UNDP w ocenie rozwoju na świecie);
3. Miary ubóstwa (minimum egzystencji, minimum socjalne, linie ubóstwa, *Human Poverty Index*, czyli wielowymiarowy miernik ubóstwa stosowany przez UNDP i w dwóch wersjach dla krajów rozwiniętych i krajów rozwijających się).

Nie wyczerpuje to oczywiście wielkiej różnorodności rozmaitych badań, które prowadzone są przez naukowców, którzy badają politykę społeczną.

J. Supińska sformułowała kilka **ogólnych postulatów dotyczących docelowej metody badań polityki społecznej**. Były to:

- **Wielowarsztatowość** jako
 - umiejętność stosowania technik badawczych nauk społecznych (postulat wielowarsztatowości w wersji mocniejszej),
 - rozumienie wyników zastosowania technik badawczych nauk społecznych (postulat wielowarsztatowości w wersji słabszej),
 - umiejętność sprowadzania wyników otrzymanych za pomocą różnych technik do wspólnego mianownika, tj. ludzkich potrzeb;
- **Wielodyscyplinarność** jako
 - interdyscyplinarność (łączenie dwóch lub więcej dyscyplin nauk społecznych, np. socjoekonomia),
 - ponaddyscyplinarność (całościowe ujmowanie problemów badawczych);
- **Pragmatyczne podejście do różnych teorii** (znajomość warunków i ograniczeń ich stosowania).

Wielowarsztatowość jest w dzisiejszych podręcznikach do metod badań społecznych brana poważnie pod uwagę, a mam tu na myśli różne sposoby łączenia metod ilościowych i jakościowych w jednych badaniach, ale nie jest to cecha specyficzna dla badań polityki społecznej (patrz dalej). Wielodyscyplinarność badań jest raczej pomijanym zagadnieniem metodologicznym, a podręczniki, do których dalej nawiązuję dotyczą metod badawczych w naukach społecznych bez dalszego ich dzielenia na metody poszczególnych dyscyplin czy subdyscyplin. Teoria odgrywa w badaniach istotną rolę, gdyż jest źródłem hipotez, które warto poprzez badania sprawdzać. Za pomocą metod badań naukowych można badać wszystko, nawet poglądy ludzi na temat nieistniejących ustaw, czy ich poglądy na temat proszków do prania (badania rynkowe).

Badania porównawcze polityki społecznej

W ostatnich latach bardzo rozpowszechniły się badania porównawcze polityki społecznej. Dlatego postanowiłem je nieco przybliżyć. Arnold Heidenheimer i Hugh Hecló tak określili przedmiot tych badań: „**badanie tego, jak, dlaczego i z jakim skutkiem różne rządy przyjmują pewne kierunki działania lub nie-działania**” („Comparative Public Policy”, 1990). Następnie opisali oni poszczególne elementy tej definicji 1) „jak, dlaczego, z jakim skutkiem”, 2) „różne rządy”, 3) „kierunki działania lub nie-działania”.

Po pierwsze, w takich badaniach koncentruje się uwagę na tym, co się dzieje wewnątrz i na obrzeżach państwa: „konieczne jest szczegółowe badanie tego, **jak różne rządy, związane z nimi partyjne konstelacje, grupy interesów i biurokracje rzeczywiście działają w zakresie różnych problemów polityki (policy)**”.

Po drugie, zadaje się pytania typu **dlaczego USA przyjmowały pewne europejskie programy społeczne z opóźnieniem, a w przypadku innych były prekursorami?** Dlaczego w jednych krajach zagadnienia sieci bezpieczeństwa socjalnego są przedmiotem polityki cichego konsensusu, a w innych przedmiotem gorących debat politycznych? Odpowiedzi na te pytania mogą nawiązywać m.in. do 1) historycznych wydarzeń z przeszłości, których obecni politycy nawet sobie nie uświadamiają, 2) kultury politycznej społeczeństwa i jego poszczególnych grup, 3) zmian świadomości społecznej, w której pewne zjawiska stają się problematyczne, a inne są akceptowane.

Po trzecie, ważne są również informacje na temat skutków porównywanych polityk dla społeczeństw, w jakich się je prowadzi. W tym miejscu przytoczę bardzo interesujący cytat, który ponownie uświadamia nam, czym różnią się politologowie od analityków polityki:

- „**Niewielu poza politologami interesuje badanie rządu dla niego samego, ale prawie wszyscy interesują się tym, co rząd im robi lub co robi dla nich. Innymi słowy, ludzie interesują się jego politykami (policies). Badania porównawcze polityki publicznej bardziej niż badania rządów lub zachowań politycznych koncentrują uwagę na skutkach działań rządu na życie ludzi**”.

H&H podkreślają, że rzadko te skutki są zgodne z intencjami obecnymi przy przyjmowaniu danej polityki, czasem stanowią one początek nowej debaty politycznej. Rządy muszą sobie radzić z nieprzewidywanymi skutkami (np. Romowie słowaccy, zamiast poszukiwać pracy po obniżeniu zasiłków z pomocy społecznej, płądrują sklepy) i wyciągać wnioski z doświadczeń zebranych w rozwoju danej polityki.

- „...podejście polegające na przewidywaniu i bezpośrednim zajmowaniu się niespodziankami i adaptacją do nich prowadzi do bardziej realistycznej analizy niż to jest w przypadku koncentrowania się na dedukcjach opartych na kilku założeniach o „racjonalnym interesie własnym”.

Po czwarte, **nie tylko chodzi o porównywanie rządów/państw pod względem prowadzonych polityk społecznych, równie interesujące może być porównywanie tego, co robią lub od czego się powstrzymują różne władze lokalne albo nawet porównywanie pod tym względem różnych organizacji pozarządowych.** Nie należy pomijać różnych poziomów władz i różnych sektorów. Porównywanie wyłącznie interakcji zachodzących między politykami rezydującymi w stolicach nie da całej prawdy, szczególnie w dobie, gdy „rządy próbują sobie radzić z finansowymi problemami przenosząc obciążenie politykami społecznymi na władze lokalne i półpubliczne instytucje”

Ostatni element definicji scharakteryzowany został tak: „Kierunek działania lub nie-działania określa politykę (policy)”. **W badaniach porównawczych nie tylko ważna jest ta czy inna decyzja i sposób jej podjęcia, ale „seria decyzji”.** Z tego powodu badania porównawcze są raczej studiami podobnymi do meteorologii – „zrozumienie zmian zachodzących w długim okresie” – a nie do codziennych wiadomości o pogodzie podawanych w dziennikach. Co do nie-działania lub nie-decyzji, nie każdy brak działania i brak decyzji są oczywiście polityką społeczną:

- „Nie-działanie lub nie-decyzja władzy staje się polityką społeczną (policy), jeżeli jest to w miarę systematyczna odpowiedź na naciski, by działać i podejmować decyzje”.

Przykładem jest długotrwałe powstrzymywanie się rządu federalnego w USA przed ingerencją w dyskryminujące rasowo ustawodawstwa niektórych stanów. Trudno czasem stwierdzić, kiedy „pasywność rządu” staje się polityką publiczną, chociaż narastające kontrowersje wokół tej pasywności są tu dobrym wskaźnikiem, np. że nic nie robiąc rząd coś akceptuje i wspiera, np. rasową dyskryminację, ograniczanie popytu (np. nie regulując ceny świadczeń szpitalnych). Można więc porównywać takie „**polityki społeczne w spoczynku**” w różnych krajach odnośnie pewnych zjawisk uznanych za problemy lub kwestie społeczne.

Rodzaje badań porównawczych

Dwie autorki, Deborah Mabbett i Helen Bolderson, w artykule o teorii i metodzie porównawczej badań polityki społecznej wyróżniły trzy rodzaje badań porównawczych (artykuł w książce pod red. J. Clasena „Comparative Social Policy” z 1999).

Porównawcze badania ewaluacyjne polegają na ocenie skuteczności polityki społecznej w zakresie zaspokojenia potrzeb czy – ogólniej – osiągnięcia celów (np. minimalizacja ubóstwa, łagodzenie nierówności). Przedstawiłem wyniki takich badań w odniesieniu do modeli polityki społecznej na poprzednich wykładach. Badacze zainteresowani są w tym przypadku odpowiedniością świadczeń, zakresem podmiotowym i sprawiedliwym traktowaniem różnych grup. Przykładowe badania z 1993 (pomoc dla dzieci w 15 krajach), których celem było:

- „obliczenie wartości całkowitej pomocy dla dzieci [poza zasiłkami, także ulgi podatkowe, dodatki mieszkaniowe, ochrona zdrowia, szkolnictwo i przedszkola] i **ocena tego na ile ta pomoc przyczynia się do zaspokojenia potrzeb różnych typów rodzin z różnym poziomem dochodów**”.

Interesujące wnioski z kolejnych badań tego typu (1991, 10 krajów), których celem była ocena świadczeń pieniężnych pod względem „**skuteczności adresowania**” (czy trafiają tylko do ubogich) i „**skuteczności ograniczania ubóstwa**” (czy podnoszą dochód ubogich na tyle by był on wyższy od linii ubóstwa). Wynikało z nich m.in. że australijskie zabezpieczenie socjalne było najskuteczniejsze w ograniczaniu ubóstwa, ze względu

na powszechne stosowanie kryteriów dochodowych uprawniających do świadczeń i ustawienie wysokości świadczeń na takim poziomie by wynosiły gospodarstwa domowe nieco ponad linię ubóstwa.

Ostateczna ocena tego rodzaju badań porównawczych była taka: w dużej mierze pozwoliły na zrozumienie zagadnień związanych z „wysiłkiem polityki społecznej” (*welfare effort*, mierzonym np. wydatkami na świadczenia pieniężne) przy czym należy pamiętać, że wysiłek ten obejmuje również świadczenia pozapieniężne, a związki między wysiłkiem polityki społecznej a jej wynikami są złożone, tzn. sam większy wysiłek nie oznacza automatycznie lepszych wyników.

Drugi rodzaj badań porównawczych **to wykorzystanie ich do testowania teorii**, wtedy służą głównie do tego, żeby na dużej grupie krajów sprawdzać i rozwijać hipotezy dotyczące genezy i ewolucji polityki społecznej. Zasadnicze cechy tych badań:

1. polityka społeczna traktowana jest jako całość bez wchodzenia w poszczególne dziedziny;
2. nie ma intencji ewaluacyjnych, tzn. nie interesuje badacza na ile skutecznie różne struktury programów społecznych zaspokajają potrzeby tych, dla których je przeznaczono.

Konsekwencją tego jest **ujmowanie razem nakładów, efektów i wyników polityki społecznej**. Często stosuje się tu metody analizy statystycznej, które wymagają dużej liczby porównywalnych danych o charakterze ilościowym. Jedno ze słynnych badań tego typu przeprowadził Harold L. Wilensky. Testował on i rozwinął teorię o wpływie uprzemysłowienia na politykę społeczną w różnych krajach. On również w 1990 r. użył do analizy polityki rodzinnej w 18 krajach modelu łączącego wpływy na nią czterech zmiennych: 1) industrializacji (upodobniający polityki rodzinne), 2) polityki (różnicujący polityki rodzinne), 3) demokratycznego korporatyzmu (stosunki między związkami zawodowymi, organizacjami przedsiębiorców i rządem), 4) obecność u władzy partii chrześcijańskich i lewicowych.

Ostatni rodzaj badań tego rodzaju to **badania porównawcze jako studia przypadków**, których przedmiotem jest polityka społeczna w kilku społeczeństwach w długich okresach czasu – „teoria jest tu raczej sługą, a nie panem”. W takich badaniach **celem jest uchwycenie historycznej i instytucjonalnej specyfiki poszczególnych krajów**. Metody badawcze mają tu bardziej **indukcyjny** (od szczegółów empirycznych do teorii i wyjaśnień) i **jakościowy** (interpretacyjny) charakter (tzn. mniej istotne są dane i wskaźniki liczbowe, a bardziej zrozumienie sensu przemian w długich okresach). Badane są „specyficzne instytucjonalne, historyczne i polityczne cechy każdego kraju”, a **analiza historyczna zajmuje się głównie tym, jak polityka społeczna się rozwijała, a mniej tym, dlaczego tak się to potoczyło**. Hugh Hecló porównywał w ten sposób politykę społeczną (*social politics*) w UK i w Szwecji (1974). Opisywał powiązania między polityką partii politycznych, grupami interesów, urzędnikami, czynnikami społeczno-ekonomicznymi, żeby oświetlić formowanie się i rozwój polityki w zakresie świadczeń pieniężnych. Wynikało z tych badań m.in. jak ważne znaczenie dla rozwoju polityki społecznej ma administracyjna struktura państwa, a analiza struktur podejmowania decyzji, systemów rządów i urzędów stała się podstawą podejścia nazywanego instytucjonalnym i rozwijanego później. Hecló budował generalizacje teoretyczne raczej indukcyjnie (tzn. od szczegółów do uogólnień), chociaż potem jeszcze je poddawał dodatkowej interpretacji i próbował uzasadniać.

Program badawczy transferu i dyfuzji polityki społecznej,

Na poprzednich wykładach mówiłem o wynikach badań nad wpływem działalności organizacji międzynarodowych na kształt i zmiany polityki społecznej w państwach postsocjalistycznych. Jest to część bardziej ogólnego zagadnienia, które nazywa się transferem lub dyfuzją polityki społecznej. Transfer taki następuje wtedy, gdy dochodzi do przenikania idei, pomysłów i rozwiązań przez granice regionów czy państw, a także, gdy źródłem rozwiązań jest organizacja międzynarodowa, a ich odbiorcą państwo, które do niej należy. Przykładowo, przedmiotem transferu jest pakiet rozwiązań w polityce gospodarczej, nadawcą jest MFW, a odbiorcą Polska. W badaniach nad takimi zjawiskami i procesami stawia się następujące pytania (D.P. Dolowitz i D. Marsh „Policy transfer: a framework for comparative analysis” w: M. Minogue i in. red. „Beyond New Public Management”, 1998):

1. kiedy występują transfery (np. w czasie kryzysu, podczas kampanii wyborczych);
2. co je spowodowało (np. naśladownictwo, narzucenie);
3. kto jest zaangażowany w proces transferu (wybrani politycy, urzędnicy, specjaliści, eksperci, przedsiębiorcy, partie polityczne, międzynarodowe organizacje, grupy nacisku);
4. co podlega transferowi (programy, idee, struktury instytucjonalne, negatywne przykłady), a co transferowi nie podlega;

5. skąd nastąpił transfer (z przeszłości, w ramach państwa, np. z innego województwa, z innego kraju);
6. zakres transferu (kopiowanie, wybór tylko niektórych rozwiązań, inspiracja);
7. ograniczenia i ułatwienia transferu (złożoność danej polityki, czynniki strukturalne i instytucjonalne [tu organizacje międzynarodowe], ideologia, tradycja, kultura, możliwości gospodarcze, stosunki w przeszłości, historia).

Wczesnym przykładem badań tego rodzaju były dociekania na temat procesu rozpowszechniania się ubezpieczeń społecznych w Europie i na świecie pod koniec XIX i w XX w. (D. Collier i R.M. Messick, artykuł z 1975). Autorzy tak określili swoje badania: „W podejściu dyfuzyjnym zakłada się, że przyjmowanie ubezpieczeń społecznych miało miejsce w ramach międzynarodowego systemu komunikacji i wpływów” – żadne nowoczesne państwo nie jest przecież odizolowane od reszty świata. Stwierdzili oni **wyraźne naśladownictwo obcych ustawodawstw** na podstawie porównywania czasu wprowadzenia w życie pierwszych ustaw z zakresu ubezpieczenia społecznego w 59 krajach świata. Zdaniem autorów tych badań, **kolejność wprowadzania w życie poszczególnych rodzajów ubezpieczenia społecznego potwierdzała istnienie procesów dyfuzji, czego przejawem miał być zdecydowanie niższy stopień rozwoju społeczno-gospodarczego krajów inicjujących systemy ubezpieczeniowe później niż kraje pionierskie**. Przykłady dyfuzji z tych badań:

- duńska i szwedzka ustawy o wypadkach przy pracy z lat 1897 i 1901 wzorowane na brytyjskiej Ustawie o Odszkodowaniach Pracowniczych z 1887;
- norweskie ubezpieczenia chorobowe (1909) i od wypadków przy pracy (1894) oparte na ustawach Bismarcka;
- duńskie i szwedzkie ubezpieczenia chorobowe (1892, 1891) bazujące na wzajemnej inspiracji;
- włoskie ubezpieczenia emerytalne i chorobowe (1898) będące syntezą właściwych ustaw francuskiej i belgijskiej;
- pierwsze ustawy ubezpieczeniowe w Austrii wzorowane na rozwiązaniach niemieckich.

Stwierdzono także, że kierunek transferu/dyfuzji zmieniał się w czasie:

- w latach 1882-1901 naśladownictwo przebiegało raczej od krajów niżej do wyżej rozwiniętych;
- w okresie 1908-1922 (między rokiem 1901 a 1908 nie wprowadzano nowych ustaw) wzorowano się najczęściej na rozwiązaniach obowiązujących w krajach położonych w bliższym lub dalszym sąsiedztwie;
- w okresie po 1923 r. dyfuzja przebiegała zdecydowanie od krajów wyżej do niżej rozwiniętych.

Te ustalenia zostały jednak zakwestionowane w badaniach genezy ubezpieczeń społecznych w krajach uprzemysłowionych, w których nie stwierdzono, by procesy dyfuzji miały większe znaczenie w tym względzie. Oznacza to, że inne musi być wyjaśnienie procesu upowszechnienia się ubezpieczeń społecznych w Europie i na świecie. Innym interesującym obszarem badań transferu rozwiązań była kolonizacja. Państwa kolonialne narzucały zwykle własne wzory organizowania życia społecznego w swoich koloniach. Przenikały one razem z urzędnikami, którzy zatrudniani byli w administracji kolonialnej. Jest to też interesujący przyczynek do badań nad źródłami polityki społecznej w krajach rozwijających się (informacje o badaniach Colliera i Messicka głównie za: M. Książkowski „Polityka społeczna. Wybrane problemy porównań międzynarodowych”).

Założenia, strategie i perspektywy badawcze w naukach społecznych

Spójrzmy na ogólniejszy sposób myślenia o badaniach społecznych, pozwoli nam to ująć powyższe propozycje w szerszym kontekście refleksji nad metodami badań w naukach społecznych. Wykorzystam tu książkę Johna W. Creswella „*Research Design. Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches*” („Projektowanie badań. Ilościowe, jakościowe i mieszane podejścia i metody”, II wydanie z 2003). Przedstawił on następującą ogólną i hierarchiczną strukturę złożoną z kilku elementów:

1. **Założenia filozoficzne dotyczące wiedzy;**
2. **Strategie badawcze** (ogólne procedury badawcze);
3. **Metody badawcze** (procedury zbierania danych, ich analizy i opisywania badań i ich wyników).
4. **Perspektywy badawcze** (ilościowe, jakościowe, mieszane).
5. **Projekt konkretnego badania.**

Ważne w tym kontekście są trzy pytania:

1. Jakie założenia filozoficzne przyjmuje badacz, włączając w to wybór perspektywy teoretycznej?

2. Jakie strategie badań będą przyjęte dla określenia procedur badania?
3. Jakie metody zbierania danych i ich analizy zostaną użyte?

Odpowiedź na te pytania pozwoli sformułować **perspektywę badawczą**, która może odpowiadać mniej lub bardziej następującym ogólnym typom:

- **Ilościowa;**
- **Jakościowa;**
- **Mieszane.**

Decyzje dotyczące założeń filozoficznych, strategii i metod badawczych przekładają się na wybór perspektywy badawczej, która tłumaczona jest na praktykę, w której formułuje się już konkretne pytania i założenia teoretyczne, a także zbiera i analizuje dane oraz zapisuje wyniki i sprawdza ich poprawność. Całość tej procedury można przedstawić schematycznie w sposób następujący:

(założenia filozoficzne + strategie badawcze + metody badawcze) => perspektywa badawcza => projekt konkretnego badania

Założenia filozoficzne

Creswell podzielił założenia filozoficzne leżące u podstaw badań społecznych na cztery rodzaje: postpozytywizm, konstruktywizm społeczny, założenia rzeczniczo-partycypacyjne i pragmatyzm.

Postpozytywizm nazywany jest też „metodą naukową”, „nauką empiryczną”, a także pozytywizmem. Nazwa postpozytywizm ma się wiązać z tym, że zakwestionowano tradycyjne założenia pozytywizmu w nauce takie, jak m.in. możliwość odkrycia absolutnej i pewnej prawdy. Nasza wiedza będzie zawsze niedoskonała, dlatego nie należy starać się dowodzić hipotez naukowych (tzn. takich hipotez, które można odrzucić za pomocą badań empirycznych), ale trzeba próbować je sfalsyfikować (czyli odrzucić). Hipotezy naukowe odporne na testy falsyfikujące są najlepszym rodzajem wiedzy, jakim możemy dysponować. Badania opierają się na danych, dowodach i racjonalnych rozważaniach, a dane zbiera się bezpośrednio zadając pytania ludziom i poprzez systematyczną obserwację ich zachowań. Poszukuje się zależności o charakterze **przyczynowo-skutkowym (związki między zmiennymi)** i w takich kategoriach przedstawia się pytania i hipotezy badawcze. **Obiektywizm** jest tu zasadniczy, dlatego używa się procedur, które sprawdzają poprawność i rzetelność otrzymanych wyników. Proces badawczy przebiega **od 1) sformułowania lub wybrania teorii, 2) zawężenia jej do związków między zmiennymi, 3) zbieranie danych potwierdzających lub obalających teorię, 4) rewizję teorii w świetle danych, do 5) dalszych testów empirycznych zmodyfikowanej teorii.**

Konstruktywizm społeczny – wywodzony od koncepcji P. Bergera i T. Luckmana opisanej w książce „Społeczne tworzenie rzeczywistości”. Zakłada się tu, że jednostki usiłują zrozumieć siebie i światy, w których żyją, w związku z tym w wyniku doświadczenia życiowego nadają różnym rzeczom i zjawiskom subiektywne znaczenia. Są one zróżnicowane i wielowymiarowe w każdej sytuacji, dlatego badacze starają się je uwzględnić w swoich badaniach. **Prowadzi to do zadawania pytań ogólnych i otwartych oraz stwarzania możliwości dyskusji i interakcji uczestnikom badania, aby mogli w pełni wyrazić znaczenia, jakie nadają badanej sytuacji.** Przedmiotem badań są często procesy interakcji między jednostkami w sytuacjach, które interesują badacza. On też zdaje sobie sprawę z tego, że sam nadaje swoje własne znaczenia badanej sytuacji i dlatego stara się kontrolować ich wpływ na interpretację znaczeń, jakie wyrażają badani. W odróżnieniu od postpozytywizmu, **teoria rozwijana jest w trakcie badania**, ma charakter indukcyjny, gdyż **badacz stara się nadać znaczenie i zrozumieć zebrane dane.** Proces badawczy przebiega w naturalnych warunkach, w kontekście (społeczno-historycznym), w którym ludzie bezpośrednio żyją i pracują, a który wpływa na to, jak rozumieją oni świat.

Założenia rzeczniczo-partycypacyjne, nawiązujące do refleksji takich filozofów jak K. Marks, T. Adorno, H. Marcuse, J. Habermas, P. Freire, stały się bardziej popularne od lat 1980. Zwolennicy tego zestawu założeń stwierdzają, że **postpozytywizm i konstruktywizm nie dają zbyt dużych możliwości, jeżeli chodzi o poprawę sytuacji zbiorowości zmarginalizowanych w społeczeństwie.** Trudno w ich ramach uwzględnić problematykę sprawiedliwości społecznej, a konstruktywizm w niewielkim stopniu pozwala na **przejsięcie do działania na rzecz zmarginalizowanych.** **Badania powinny być zaangażowane politycznie i zawierać strategię działań reformatorskich**, która mogłaby zmienić życie badanych, instytucjonalne warunki ich życia, a także życie samego badacza. Badania zaczyna się od aktualnych i ważnych kwestii publicznych takich, jak

uprzedmiotowienie, nierówność, opresja, dominacja, podporządkowanie, alienacja, segregacja, stygmatyzacja. Ponadto, projektowanie, proces i wyniki badań muszą uwzględniać **sensowny udział zmarginalizowanych i wykluczonych**, aby nie przyczyniać się do pogłębiania ich marginalnej pozycji. W wyniku tego mogą się oni czegoś nauczyć, uzyskać świadomość swojej sytuacji czy możliwość wpływu na instytucje, które kształtują ich los. W tym kontekście mowa czasem o biznesie, jaki robią na badaniu ubogich naukowcy zajmujący się ubóstwem, co w żaden sposób nie przekłada się na zmianę sytuacji samych ubogich, więcej, może nawet przyczyniać się do ich dalszej marginalizacji. Związane z tym podejściem są pewne bardziej szczegółowe **perspektywy teoretyczne** m.in.: **feministyczna, rasowa, krytyczna** (upodmiotowienie ludzi poprzez umożliwienie im przekraczania ograniczeń nałożonych na nich przez rasę, klasę czy płeć), **odmienności** (*queer theory* – badania dotyczące marginalizacji i wykluczenia gejów, lesbijek, transwestytów), **niepełnosprawności** (*disability inquiry*). Podsumowując, w ramach tych założeń 1) **badanie nastawione jest na zmianę rzeczywistości poprzez udział samych badanych, a także polityczne konsekwencje badania** (np. rozpoczęcie debaty publicznej nad problemem); na wspomaganie ludzi do wyzwolenia się od ograniczeń nakładanych na nich przez media, język, procedury w pracy czy stosunki władzy w edukacji, przez irracjonalne i niesprawiedliwe struktury, które ograniczają ich samorealizację i samookreślenie; 2) badania te prowadzone są nie „nad” wykluczonymi czy „dla” wykluczonych, ale z nimi i w ich interesie. Creswell odwołuje się tu również do koncepcji **badania poprzez działanie** (*action research*). Teorię tych badań stworzył głównie Kurt Lewin (jeden z prekursorów psychologii społecznej), autor powiedzenia „**nie ma nic bardziej praktycznego od dobrej teorii**”. Lewin pisał w 1946:

- „Badanie potrzebne praktyce społecznej można najlepiej scharakteryzować jako badanie dla zarządzania lub inżynierii społecznej. Jest to rodzaj badania i działania, badania porównawczego warunków i skutków różnych form działania społecznego i badania prowadzącego do takiego działania. Badania, których wynikiem są tylko książki nie wystarczają”.

Inny cytat dotyczący tego rodzaju metody:

- „Badanie poprzez działanie jest formą kolektywnych i samoświadomych dociekań podejmowanych przez uczestników sytuacji społecznych w celu poprawy racjonalności i sprawiedliwości ich własnych praktyk..., jak również rozumienia przez nich owych praktyk i sytuacji, w których one przebiegają”.

Za trzy zasadnicze cechy badań poprzez działanie uznano:

1. ich przedmiotem jest praktyka społeczna traktowana jako działanie strategiczne podatne na ulepszenia;
2. dokonują się poprzez cykle planowania, działania, obserwowania i refleksji, wdrażane systematycznie i samokrytycznie oraz powiązane ze sobą;
3. zaangażowanie w badanie osób odpowiedzialnych za daną praktykę (np. nauczycieli, pracowników socjalnych), a potem stopniowo również tych, którzy zostali poddani jej wpływowi (np. uczniów, klientów pomocy społecznej).

Mamy tu wątki, które były obecne zarówno w koncepcji polityki społecznej jako nauki praktycznej Krzeczковского, jak i w koncepcji socjotechniki Podgóreckiego.

Czwarty rodzaj założeń filozoficznych to pragmatyzm, czerpiący głównie z amerykańskiej filozofii wywodzonej od Ch. Peirce’a i J. Deweya, a obecnie reprezentowanej przez R. Rorty’ego i M.Q. Pattona (ważna postać w amerykańskiej ewaluacji). Wiedza wynika z działania i jego konsekwencji, a nie z deterministycznych schematów przyczyna-skutek, które są istotne w postpozytywizmie. **Prawda nie jest czymś, co tkwi po stronie rozumu, ale tym co się sprawdza w praktyce.** Zasadnicze pytania dotyczą tego, co jest skuteczne w rozwiązywaniu problemów. Nie tyle metody badawcze są ważne, ale problem badawczy i jego zrozumienie. Dlatego w tym ujęciu stosuje się rozmaite metody, bez preferowania którejsz z nich, w celu uzyskania wiedzy o problemie. Badacz może swobodnie wybierać metody, techniki i procedury badawcze, jakie odpowiadają jego potrzebom i celom. Badania zawsze mają miejsce w pewnych kontekstach społecznych, historycznych i politycznych, stąd możliwość uwzględniania sprawiedliwości społecznej i celów politycznych w ramach tych założeń. Badacz może łączyć różne metody, ma do wyboru różne światopoglądy, założenia filozoficzne dotyczące świata i badań, a także techniki zbierania i analizowania danych. Jak wynika z tego opisu pragmatyzm wydaje się być najbardziej elastyczny, jeżeli chodzi o późniejsze fazy projektowania badania.

Strategie, metody i perspektywy badawcze

Strategie badawcze wpływają na wybór metody samych badań i jednocześnie wiążą się z rodzajem zbieranych i analizowanych danych, dlatego Creswell rozważa je w podziale na strategie i metody badawcze związane z

podejściem ilościowym, jakościowym i mieszanym (dalej tak samo nazywa trzy ogólniejsze perspektywy badawcze).

Strategie związane z podejściem ilościowym są charakterystyczne dla postpozytywizmu i wiążą się z przeprowadzaniem mniej lub bardziej rygorystycznych **eksperymentów** (mniej rygorystyczne procedury eksperymentalne nazywa się quasi-eksperymentalnymi), a także **badan opisowych i korelacyjnych** w odniesieniu do mniejszej lub większej liczby zmiennych. Współcześnie metody eksperymentalne mogą obejmować wiele zmiennych, dotyczy to również tworzenia złożonych modeli, czyli układów równań, które oddają powiązania między tymi zmiennymi. Creswell zalicza tu również **badania sondażowe** (odpowiednio dobranym ludziom zadaje się pytania zamknięte w celu uzyskania danych, które potem analizowane są za pomocą narzędzi statystycznych).

Strategie związane z podejściem jakościowym wyodrębnione zostały wyraźniej dopiero w latach 1990. Creswell omawia następujące ich rodzaje: **1) podejście etnograficzne** (badania grup w ich własnych środowisku, zbieranie danych odbywa się głównie za pomocą długotrwałej i systematycznej obserwacji), **2) teoria ugruntowana** (badacz stara się wyprowadzić ogólną teorię działania czy interakcji w oparciu o poglądy uczestników tych działań i interakcji, zbieranie danych ma charakter wielopoziomowy w celu odnalezienia wzajemnych zależności między poszczególnymi kategoriami informacji, charakterystyczne jest tu ciągle porównywanie zebranych danych z tworzonymi kategoriami teoretycznymi), **3) studia przypadków** (badanie dotyczy instytucji, zdarzenia czy jakiejś działalności, dane zbierane są w dłuższym okresie i z zastosowaniem różnych narzędzi), **4) badania fenomenologiczne** (badanie ma na celu odnalezienie istoty doświadczeń badanych w związku z przedmiotem badania, celem jest zrozumienie żywych doświadczeń, badacz bierze w nawias swoje własne poglądy i przeświadczenia, aby zrozumieć doświadczenia uczestników badania), **5) badania narracyjne** (badanie polega na skłonieniu uczestników do opowiadania o swoim życiu, następnie badacz układa te opowieści według pewnej chronologii, a także zestawia je z własnym życiem).

Strategie związane z podejściem mieszanym nazywane są też wielowarsztatowymi (*multimethod*), zintegrowanymi lub połączonymi. **W jednym badaniu zbiera się i analizuje dane ilościowe, jak i jakościowe, np. łączenie swobodnych i pogłębionych wywiadów oraz obserwacji (dane jakościowe) z badaniem sondażowym (dane ilościowe).** Podejmowano też próby zbliżenia do siebie danych ilościowych i jakościowych, a także uwzględnienia wyników analizy jednego rodzaju danych dla wyników analizy innego ich rodzaju. Poza tym jedna strategia może być używana do pewnych jednostek analizy (np. jakościowe w skali mikro), a inna do pozostałych (np. ilościowe w skali makro). Przy założeniach rzeczniczo-partycypacyjnych zarówno strategie ilościowe i jakościowe mogą służyć celom upodmiotowienia zmarginalizowanych grup. Creswell wyróżnił trzy rodzaje strategii mieszanych:

- **sekwencyjne** - badacz chce objąć większy obszar problemu badawczego, uzupełniając wyniki uzyskane za pomocą jednej strategii, stosując drugą. Można więc zacząć od metod jakościowych, żeby uzyskać głębsze zrozumienie zagadnienia, a potem użyć strategii ilościowej, albo odwrotnie – zacząć od testowania teorii na dużej grupie, a potem przejść do pogłębionych wywiadów;
- **równoległe** - dane obu rodzajów zbierane są równocześnie, aby potem zostać zinterpretowane w kontekście problemu badawczego;
- **transformatywne** - badacz używa ogólnych ram teoretycznych, które określają tematykę badania, metody zbierania danych, rezultaty oraz zmiany, które mają być wywołane przez badanie. Wymaga to zebrania obu rodzajów danych.

Mamy już ogólne informacje o trzech pierwszych elementach w schemacie Creswella, czyli o założeniach filozoficznych, strategiach i metodach badawczych. Konfiguracja tych elementów daje nam ostatecznie **trzy perspektywy badawcze**.

- **Perspektywa ilościowa** – dominują założenia postpozytywistyczne (myślenie w kategoriach przyczyna-skutek, redukcja problemu do konkretnych zmiennych, zastosowanie pomiaru liczbowego, testowanie teorii), stosowanie strategii eksperymentalnych i sondażowych, zbieranie danych statystycznych, zastosowanie analizy statystycznej.
- **Perspektywa jakościowa** – dominują założenia konstruktywistyczne (wielość znaczeń nadawanych doświadczeniu przez jednostki, społeczne i historyczne uwarunkowania znaczeń, intencją jest budowanie teorii) lub rzeczniczo-partycypacyjne (zaangażowane politycznie, zorientowane na kwestie społeczne, na współdziałanie z uczestnikami, na zmianę i działanie w społeczeństwie). W obu przypadkach stosowane są strategie etnograficzne, narracyjne, fenomenologiczne, teorii ugruntowanej,

studiów przypadku. Dane zbierane są w sposób otwarty (wywiady, otwarte pytania) z intencją rozwijania na ich bazie tematów badawczych.

- **Perspektywa mieszana** – dominują założenia pragmatyczne (orientacja na skutki i na problem, pluralizm metodologiczny). Stosowane strategie sekwencyjnego lub równoległego zbierania różnego typu danych w celu możliwie najlepszego zrozumienia problemów badawczych.

W „Słowniku socjologii i nauk społecznych” (2005) podkreślono, że perspektywa ilościowa częściej stosowana jest do analizy zjawisk i procesów społecznych w skali makro (dane dotyczą całego społeczeństwa lub większych zbiorowości), a perspektywa jakościowa (interpretacyjno-rozumiejąca) jest właściwsza w badaniach małych grup, bezpośrednich relacji między ludźmi oraz ich działań.

Ostatecznie możemy zapytać, które z założeń filozoficznych, strategii i metod badawczych najbardziej odpowiadają badaniom polityki społecznej ujmowanym jako diagnoza społeczna - przypomnę: „**badania podejmowane z przesłanek społecznych (sytuacja problemowa w życiu społecznym) i mające znaczenie praktyczne (zastosowanie wiedzy naukowej dla skutecznego przekształcania rzeczywistości)**”? B. Szatur-Jaworska opisywała badania budżetów gospodarstw domowych, budżetów czasu, aktywności ekonomicznej ludności, sondażowe, które Creswell zaliczyłby pewnie do kategorii ilościowych. Metoda pamiętnikarska, wywiad środowiskowy i lustracja społeczna w większym stopniu mają cechy perspektywy jakościowej. Można stąd wnioskować, że badania polityki społecznej powinny być prowadzone w ramach perspektywy mieszanej. Nastawienie badań polityki społecznej na problemy społeczne (potrzeby) i zmianę społeczną zbliża je do założeń rzeczniczo-partycypacyjnych.

Dodatki dydaktyczne

Pytania i zadania

1. Przedstaw podział systematycznych dociekań na trzy rodzaje według kryterium celu. W jaki sposób ewaluacja powiązana jest z badaniami, a analiza polityki z ewaluacją i badaniami?
2. Porównaj koncepcję polityki społecznej jako nauki praktycznej K. Krzeczковского z koncepcją socjotechniki A. Podgóreckiego. Jak na tej podstawie można odróżnić teoretyczną naukę o polityce społecznej od praktycznej nauki o polityce społecznej?
3. Porównaj przedmiot polityki społecznej określony przez B. Szatur-Jaworską z koncepcją przedmiotu badań i dydaktyki administracji socjalnej R. Titmussa (z uwzględnieniem tego, czego w niej pierwotnie brakowało).
4. Na czym polegała docelowa metoda polityki społecznej, czyli podejście wielowarsztatowe, wielodyscyplinarne i pragmatyczne?
5. Jakie są rodzaje badań porównawczych? Podaj ich przykłady.
6. Przedstaw cztery rodzaje założeń filozoficznych badań społecznych i scharakteryzuj perspektywy badawcze ilościowe, jakościowe i mieszane.
7. Przedstaw politykę społeczną rozumianą jako naukę na tle perspektyw badawczych wyróżnionych i opisanych przez Creswella.